

ІСТОРИЯ ТА ІСТОРИОСОФІЯ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНІ

*Н. Стоколос** (м. Рівне)

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ І НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (1918-1939 рр.)

Відроджена в 1918 році Польща – II Річ Посполита – була багатонаціональною й багатоконфесійною державою. У 1931 р. з 32, 1 млн. її громадян поляків було 65%. Найчисельнішою національною меншиною були українці (близько 16%), за ними йшли євреї (майже 10%), білоруси (понад 6%), німці (2%) [Див.: Krasieński A. Ludność ukraińska (ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 r.- Warszawa, 1938.- S. 5]. На інші національні групи (литовці, чехи, словаки, росіяни, а також невеликі національні анклавні так званих польських татар і вірменів) припадало близько 1 % від загальної кількості населення.

За віросповідною ознакою українська меншина в Польщі поділялася на православних (11,8%) і греко-католиків (10,4%). За переписом 1931 р., серед українців було 2 млн. 855 тис. греко-католиків (60%) і 1 млн. 840 тис. православних (39%). 60 тис. (майже 1%) українців належало до інших віровизнань: римо-католицького (26 тис.), євангелічного (7 тис.) та інших християнських конфесій (25 тис.) [Ibidem.- S. 18-19].

Розселення українців - греко-католиків і православних у II Речі Посполитій було досить симптоматичним. Майже всі греко-католики проживали на теренах, які раніше були під Австро-Угорщиною, а православні – на землях колишньої Російської імперії. Це конфесійне розмежування, будучи одним із залишків всевладної колись засади «чия релігія, того і влада», створило тут чітко фіксований конфесійний рубіж, подібного якому ніколи в Європі не було. Цей так званий «Сокальський кордон» [Цей штучний ідеолого-адміністративний бар'єр, який відгороджував Волинь і Холмщину від Галичини і який не мала права

* Стоколос Н.Г.- кандидат історичних наук, доцент Рівненського інституту слов'янознавства Київського інституту "Слов'янський університет".

переступати жодна галицька організація чи установа. Він був важливим елементом принципу регіоналізму (поряд з індивідуалізацією та селективністю) регіональної політики режиму «санації» Ю.Пілсудського, який полягав у застосуванні різних методів національної політики в окремих областях задля «оздоровлення» політичного й економічного клімату в державі.] «Сокальський кордон» на межі колишньої Східної Малопольщі (Галичини), Волині та Холмщини з точки зору конфесійного поділу до 1944 -1945 рр. був, по суті, межею двох світів – католицького і православного [Докл. про це див.: Комар В.Л. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926-1939 рр.) // Український історичний журнал.- 2001.- №5.- С. 120-128]. Чіткий рубіж проходив, з одного боку, по лінії Збараж – Броди – Радехів – Сокаль – Рава Руська – Любачів (тут проживало від 51 до 69% греко-католиків від загального числа населення регіону і лише 0, 2 – 0, 6% православних), а з другого – по лінії Кременець – Дубно – Горохів – Володимир – Томашів – Білоград (тут нараховувалося від 18 до 80% православних і лише 0,1-1,7% греко-католиків) [Kraśiński A. Op. cit.- S. 18-19]. Межа, яка відповідала «Сокальському кордону», непорушно зберігалася, незважаючи на постійні спроби її розхитати або подолати однією із цих конфесійних груп, які прагнули ревіндикації «утрачених душ».

Водночас у II Речі Посполитій спостерігалось цікаве явище – наявність поляків греко-католиків і поляків православних. Архієпископ Андрей Шептицький в 1904 р. надіслав спеціального пастирського листа до поляків - греко-католиків [Див.: Prus E. Problemy obrządku unijnego Drugiej Rzeczypospolitej // Władze państwowe a związki wyznaniowe w Polsce XVI-XX wieku.- Warszawa, 1986.- S. 434], в якому гарантував цим полякам повагу до їхніх національних прав у Греко-католицькій церкві. Це стосувалося також обов'язку священників вживати польську мову в богослужіннях, проповідях, обрядових дійствах. Його послання, наповнене глибоким релігійним і суспільним змістом, варте того, щоб сьогодні про нього згадати. Поляки-уніати посилалися на нього й пізніше, коли виступали на захист своїх прав. У міжвоєнний період їх було майже півмільйона. Чимало їх і більшість поляків – греко-католицьких священників, під час Другої світової війни загинула.

У 1918 р. греко-католицький митрополичий ординаріат видав розпорядження, яким забороняв греко-католицьким священникам виголошувати проповіді польською мовою і співати по-польськи під час богослужінь в греко-католицьких церквах [Див.: Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencji w kulturze narodów słowiańskich.- Kraków, 1994.- S. 139-151].

Ця «дивовижна група калакатів», як називав поляків греко-католиків В. Кубійович, керівник Українського центрального комітету в генеральному губернаторстві, під час гітлерівської окупації опинилася в трагічній ситуації. Поляки їх не розуміли і не приймали як етнічно споріднених, вояки УПА-бандерівці теж ставилися до них неприязно. В. Кубійович порекомендував німецькій окупаційній адміністрації видати «калакатам» особисті посвідчення, позначені літерою «U» (що означало «українець»), і зарахувати їх до українського етносу [Див.: Prus E. Op. cit.- S. 435].

Таким чином, загальна кількість поляків, які належали до двох східних віровизнань (греко-католиків та православних) і проживали на «теренах функціонування української мови», нараховувала 680 тис. осіб, у тому числі 480 тис. поляків – греко-католиків і майже 200 тис. поляків - православних. Регіонами розселення поляків-греко-католиків були переважно Галичина – 463 тис., Лемківщина і Західна Малопольща – 15 тис. [Див.: Krasinski A. Op. cit.- S. 19].

Група поляків – греко-католиків, яка все ж таки не цуралася свого національного походження, в міжвоєнний період здебільшого концентрувалася в парафіях «на захід від Львова». Там греко-католицьке духовенство змушене було виголошувати проповіді польською мовою, там у греко-католицьких церквах найбільше було латинських проявів, на які звертав увагу А. Шептицький у своєму пастирському листі «Вірність традиції» (1931 р.). Архієпископ був незадоволений тим, що «на захід від Львова» Греко-католицька церква, «замість того, щоб зберігати вірність східному українсько-візантійському обряду, латинізується», тобто розвивається в протилежному, ніж того вимагала греко-католицька ієрархія, напрямку. А. Шептицького обурювало те, що місцеві священники «дають розгрішення латинською мовою» й намагаються «приблизитися до латинського обряду».

Проблема поляків-греко-католиків, яких із польськістю сполучав іноді тільки потенційний зв'язок, позбавлений рис національної активності, засвідчує, що в міжвоєнний період у Галичині процес національної ідентифікації все ще продовжувався. Це стосується як поляків – греко-католиків, так і етнічної групи так званих «русинів», між якими відбувалися постійні флуктуації (хитання), здебільшого, однак, у напрямку до польськості, враховуючи асиміляційні тенденції у II Речі Посполитій.

Про такі тенденції слід сказати докладніше, оскільки в цей період між вищими ієрархами Греко-Католицької церкви спостерігалися істотні відмінності у ставленні до національної ідеї, у їхньому розумінні співвідношення церкви і нації, релігії і політики, держави і церкви.

Єпископ Г. Хомишин був винятком з-посеред усіх греко-католицьких ієрархів. Коли А. Шептицький «візантіїзував» церкву й обряд, щоб у такий спосіб максимально наблизитися до православ'я й українськості, то Г. Хомишин у своїй єпархії робив навпаки – наближався до Римо-Католицької церкви і латинського обряду. Він з прикрістю відзначав: «Се наше велике лихо, що ми зросли не в атмосфері Риму але Візантії» [Хомишин Г. Українська проблема : написав для духовної і світської інтелігенції українського народу.- Станіслав, 1932.- С. 92] і продовжував: «Головно обман орієнталізму є причиною, що тримаємося форми, а не звертаємо уваги на зміст» [Там само.- С. 93]. Коли Греко-католицька церква в цілому схилилася до національного українського руху, Г.Хомишин застерігав, що така орієнтація і такий рух для церкви небезпечні. Він твердив, що «українці в Галичині не мають жодних шансів для здобуття політичної незалежності, оскільки можуть бути або в Польщі, або в СРСР - іншого шляху немає. Послаблюючи Польщу терористичними актами, наближаємо день прилучення Східної Галичини до УРСР, а отже, і до ліквідації Греко-Католицької церкви» [Prus E. Op. cit.- S. 444]. Коли А. Шептицький користувався датами візантійського календаря (навіть не юліанського), то Г.Хомишин змінив церковний календар на григоріанський, а також запровадив celibат для молодих священників, чому довгий час А. Шептицький також чинив опір. Саме тому тільки у Львівській архієпархії в 1938-1939 рр. ще можна було зустріти молодих одружених священників.

Позиція Г.Хомишина у багатьох випадках висвітлює конфлікти, які в 20-30-х роках ХХ ст. роздирали Греко-Католицьку церкву: календарні справи, запровадження celibату, а також все ще сильні впливи москвофільства. Найвідчутнішим конфліктом у Греко-Католицькій церкві було ставлення до українського націоналізму і національно-визвольній боротьби. Хоча Г.Хомишин і А.Шептицький солідаризувалися в оцінці небезпеки поглинання церкви національним рухом, їхні методи розв'язання цієї проблеми різнилися між собою. Г.Хомишин виступав за відхід Церкви від національного руху для того, щоб зосередитися на духовній місії. Політика А.Шептицького була складнішою. Він уявляв собі відновлену Церкву такою, що не тільки зберегла недоторкану, а й сильно розвинула свою духовність. Митрополит передбачав, що вона позитивно й активно втручатиметься у національні справи, не боячись при цьому засудити дії, які, можливо, є корисними для нації, але несумісні з принципами християнства. У 1901 р., стурбований поширенням релігійної байдужості, агностицизму і навіть атеїзму серед освічених українців, А. Шептицький написав спеціального пастирського листа до світської інтелігенції, пояснюючи, чому у вік

раціоналізму все ж таки важливо дотримуватися християнської віри. У 1908 р. він пішов на ризик повного розриву з лідерами національного руху, щоб засудити вбивство галицького намісника графа Анджея Потоцького українським студентом Мирославом Січинським.

Під час Першої світової війни Станіславський єпископ Г.Хомишин опублікував пастирське послання, в якому вказував на те, що «церква і віра стали підпорядковуватися національному питанню, і ці вищі духовні цінності стали трактуватися як засіб досягнення нижчої мети». А.Шептицький також дотримувався позапартійної позиції. Хоча він і наблизився до Українського національного демократичного об'єднання (УНДО), але сам готував поступове відродження християнсько-демократичного руху в різних організаційних формах. Митрополит намагався гальмувати розвиток екстремістського націоналістичного руху або принаймні впливати на нього. Він принципово не погоджувався з належністю священників до ОУН, але й не забороняв їм співпрацювати з нею. А.Шептицький публічно виступав проти терору, зокрема проти терору в його кривавій формі. У 1930 р. він протестував проти пацифікаційних акцій. Першого січня 1931 р. був створений Український католицький союз (УКС), який не був партією в буквальному значенні цього слова: він не висував конкретної політичної програми, хоча зберігав організаційні форми політичної партії, співпрацював з тими українськими рухами, що стояли на християнській платформі. Друкованим органом УКС був тижневик «Мета», який видавався у Львові. Спорідненим з УКС було товариство «Орли» Католицької Акції Української Молоді, провідну роль у якому відіграв Андрій Мельник. Ці організації проводили різні акції християнсько-національного характеру.

Фактично Греко-Католицька церква в 20-30-х роках ХХ ст. була роздertoю на дві орієнтації як суспільно-політичного, так і доктринально-обрядового характеру. Більшість греко-католицького кліру свою релігійну діяльність поєднувала з політичною. Ці священники становили досить значний відсоток серед української інтелігенції, здебільшого національно зорієнтованої, і разом з нею здійснювали духовний патронат над національним рухом у Галичині. «Чинником, який сприяв розвитку націоналізму, - пише польський дослідник стану Греко-Католицької церкви у II Речі Посполитій В.Мислек, - була національна політика польської держави, якою в значній мірі обмежувалися права національних меншин. Духовним наставником і вождем українського націоналізму був Львівський митрополит Греко-Католицької церкви, архієпископ Андрей Шептицький. Це була постать особливого типу» [Myslek. Przedmurze.- Warszawa, 1987.- S. 74].

Дещо іншої орієнтації дотримувалися єпископи Г.Хомишин і Й.Коциловський. Г.Хомишин виступав за припинення конфронтації між українцями і поляками та за співпрацю Греко-Католицької церкви з Римо-Католицькою, українських громадсько-політичних організацій – з польською адміністрацією. Г.Хомишин, Й.Коциловський, а в деяких випадках і А. Шептицький вступали в конфлікти, й то досить гострі, не тільки з українськими греко-католиками, а також із кліром, який не раз реагував на постанови та ухвали цих церковних владик регулярними страйками, як, наприклад, під час боротьби проти впровадження celibату або, як її іронічно характеризувала польська державна і церковна преса, «borby o żinki».

Найсильніший та найгаласливіший опір з боку греко-католицького кліру викликав Г. Хомишин, що було пов'язане з широким спектром претензій не лише церковного, а й конкретно політичного кшталту. У праці Г.Хомишина «Українська проблема: написав для духовної і світської інтелігенції українського народу» читаємо: «Сеї звихнений, шкідливий і застроний націоналізм став у нас новою релігією, подібно як у большевиків матеріалізм. «Україна понад усе» - се догма нашого націоналізму». Автор застерігав, що «Справи віри, Церкви і релігії не мають взагалі значіння, або зійшли на другий план, з ласки ще толеровані і по традиції або звичаю. Все, що національне, уважається за святе, цінне, конечне, а справи віри, Церкви і релігії уважаються за заскорузли, зайві, непродуктивні» [Хомишин Г. Вказ. праця.- С. 16].

Під кінець міжвоєнного періоду Г.Хомишин гостро виступав проти націоналістичного руху в Галичині, вбачаючи в ньому загрозу інтересам церкви. Він твердив, що українські націоналісти використовують греко-католицизм як інструмент для досягнення політичних цілей, а після досягнення мети церква їм не буде потрібною. «Коли б існувала українська держава, - писав Г.Хомишин, - то вона насамперед знищила б Церкву, а потім і сама розпалася б, а коли б навіть і існувала, то деспотично гнобила б Церкву» [Przegląd Katolicki.- Warszawa, 1931.- Z. 1.- S. 32]. Він був твердим у переконанні, що «ми не дозріли до своєї держави. Для сеї справи ми жертвували в 1918-19 рр. десятків тисяч добірної молоді, безконечні мільйони майна і грошима з тим тільки наслідком, що земля опинилася на ласці і неласці Поляків» [Хомишин Г. Вказ. праця.- С. 73]. Оскільки греко-католицьке духовенство в своїй більшості, як вважав Г.Хомишин, «піддалося політичній демагогії», він заборонив священикам у своїй єпархії бути членами таких організацій, як «Просвіта», «Рідна школа», «Луг» та інші [Хомишин Г. Вказ. праця.- С. 19].

Характерним для єпископа Г.Хомишина було видане в 1939 р.

розпорядження, яке стосувалося греко-католицьких священиків: «Як стало відомо, деякі священики під час літургії замість того, щоб молитися за Церкву, моляться за український народ. У зв'язку з цим наказую під канонічним послухом: 1) не дозволяється у відповідних місцях під час літургії згадувати український народ, натомість потрібно згадувати ім'я св. Отця, Папи Римського як Глави Церкви і Христового Намісника... 2) За свій народ потрібно молитися, але не за рахунок легковаження установлень і Церкви. Для того, щоб хтось не подумав, що я проти молитви за український народ, наказую також під канонічним послухом, щоб кожний священик відтепер постійно щоденно виголошував один псалом покутний... в інтенції, щоб український народ просвітився світлом надприродної віри...» «Нива» - орган, що видавався для священиків «Теологічним Науковим Товариством», вмістила статтю, в якій редакція злісно й тенденційно засудила моє розпорядження..., завершуючи її запитанням «Чи під прапором Христа чи антихриста?» - начебто я своїми розпорядженнями йшов під прапором антихриста... Тому під канонічним послухом забороняю передплачувати «Ниву» як безпосередньо, так і посередньо, а також читати її».

Ці факти беззаперечно підтверджують наявність конфлікту між окремими греко-католицькими єпископами та духовенством і рядовими греко-католиками, заангажованими в політику.

Зрештою, це – не поодинокий випадок зіткнення Г.Хомишина з національно й політично заангажованим духовенством і світською інтелігенцією. Так, наприклад, крилошанин доктор Маркіян Дзерович, який очолював Греко-Католицький інститут Католицької акції, намагався переконати єпископа Г.Хомишина в необхідності й нагальності союзу церкви з українським націоналізмом, щоб створити синтез греко-католицизму – українського націоналізму на зразок «християнського націоналізму». Варто докладніше проаналізувати цей «тиск» на Г.Хомишина.

У листі до Г. Хомишина 4 січня 1937 р. М.Дзерович пише: «Націоналізм в сучасному розумінні цього слова є великою силою... Проблема націоналізму як самобутне, колективне розуміння етносу (народу), який в специфічній спосіб вирішує всі проблеми народу, стоїть перед українським народом у цілому своєму вимірі як очевидна й актуальна проблема. Вважаю, що було б непробачною помилкою тактичного характеру відіпхнути від себе цілком тих націоналістів, які на перше місце ставлять Бога, а потім – народ, Богом сотворений». М.Дзерович радив єпископові Г.Хомишину, щоб за взірцем фашистської Італії і в Галичині створити тісний союз Церкви і націоналізму. «Чим пізніше відбудеться це з'єднання, - писав він, - тим гірше буде для Церкви

і народу» [Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДА у Львові).- Ф. 406.- Оп.1.- Спр. 90.- Арк. 6-11].

Всупереч опору Г.Хомишина, «Нива» та «Мета» не відсторонилися від справ українського національного руху й відкрито симпатизували ідеям українського націоналізму. «Український націоналізм, - писала «Мета» в квітні 1934 р., – мусить бути приготовленим до всіх способів боротьби..., не виключаючи масової фізичної екстермінації».

На незрозуміле для національного зорієнтованого українського духовенства ставлення Г. Хомишина до проблеми церква - націоналізм М. Дзєрович ще раз відреагував у листі від 14 лютого 1937 р. Він писав єпископу, що «націоналізм... є могутньою силою, є устроєм, який в такій же мірі, як християнство, може протидіяти комунізму... Цю рису націоналізму спостерегли різні Церкви, а деякі з них навіть добровільно вийшли на зустріч з націоналізмом, укладаючи з ним формальні пакти з метою боротьби з Третім Інтернаціоналом» [Там само.- Арк. 12].

Та це не переконало Г.Хомишина, який аж до 1939 р. забороняв священникам читати та писати в націоналістично зорієнтовану «Ниву». Г. Хомишин тільки в одному погоджувався з націоналізмом – в антикомуністичному курсі.

Загрозу комунізму для церкви розуміли всі ієрархи греко-католицизму. У спеціальному зверненні А. Шептицького «Пересторога перед комунізмом», виголошеному з амвонів до всіх віруючих у 1936 р., а пізніше виданому у формі брошури василіанами в Жовкві й перекладеному багатьма європейськими мовами, зроблений всебічний аналіз феномена комунізму і більшовизму. Фактично «Пересторога перед комунізмом» А.Шептицького лягла в основу енцикліки Пія XI «Divini Redemptoris», обнародованої у 1937 р.

Усі ці події вказують на те, що Греко-Католицька церква потрясалася ще гострішими конфліктами, ніж польський, латинський Костьол, в якому, однак, правила церковно-канонічної дисципліни були суворішими, а тому такого роду випадки були просто неможливі.

Зазначимо, що все ж однією з найважливіших проблем була боротьба «за душі». Там, де паралельно на одній території діяли греко-католицькі й латинські осередки, велася безкомпромісна боротьба за парафіян. «Душехапство» не було новим явищем. Воно тривало сторіччями. Католиків переписували на східній обряд, а послідовників східного – на західний. Це явище Апостольська Столиця намагалася регулювати своїми постановами, які багато разів, починаючи з XVII ст., адресувалися обом церквам і навіть королям, які повинні були втручатися в цю справу. Але нічого не допомагало. Латинники твердили, що греко-

католики, які мали густішу мережу своїх парафій, за період з 1863 р., «вкрали» в них майже мільйон душ, які необхідно у них відібрати. У міжвоєнному двадцятилітті (1918-1939) офіційна державна політика сприяла цим тенденціям.

Тенденція до «ревідикації душ» знайшла своє продовження в організації руху так званої «загородової шляхти», патронованому санаційною державною адміністрацією, в творенні її різних організацій і осередків, активізації реполонізаційних акцій, переписуванні греко-католиків на латинський обряд й утворенні в лоні Греко-католицької церкви польського анклаву. Рух «загородової шляхти» зрештою вийшов за сферу польсько - українських стосунків і став одним із засобів полонізації всіх «східних кресів» [Див: Oriens.- 1939.- Z. 3.- S. 83 n].

Ще гостріший конфлікт виник у зв'язку з «місійною» акцією серед православних на теренах, які не обіймала церковна греко-католицька структура, оскільки діяльність Греко-Католицької церкви, як вже зазначалося, конкордатом була обмежена колишньою австро-угорською територією. Греко-Католицька церква вважала, що вона, як «унійна», має моральне право й канонічний обов'язок у першу чергу «навертати православних» на Волині, Поліссі, Підляшші, Люблінщині. «Частина ієрархії і духовенства Греко-Католицької церкви, - як це вважали польські державні і латинські чинники, - намагається в такий спосіб поєднати з концепцією місійної роботи на цих землях надію на активізацію української націоналістичної діяльності» [Ibidem]. А. Шептицький ще у 1918 р. висвятив священника Боцяна на єпископа з наміром його обсадження в Луцьку для здійснення на Волині місійної акції. Проте польська державна влада не допустила греко-католицьке духовенство на терени колишнього «російського забору». Таким чином, конфесійний «Сокальський кордон» був непорушний.

Отже, греко-католицькі священники на колишній російській території повинні були підпорядковуватися юрисдикції католицьких єпископів, бо на цих землях функціонували лише латинські єпархії. А латинські єпископи, безперечно, не могли дозволити греко-католикам на своїй канонічній території проводити місійну роботу в дусі греко-католицького обряду. Немає нічого дивного в тому, що ця стаття конкордату була сприйнята Греко-Католицькою церквою і рядом українських часописів як «вияв прихильності» Ватикану до поляків і «неласки» до українців.

Ці проблеми обтяжували стосунки між Костьолом латинським і «русинським», тобто Греко-католицьким. Греко-католицькі єпископи перестали брати участь в загальнопольських єпископських конференціях. Латинські ксьондзи не брали участі в релігійних урочистостях греко-

католиків. Світські діячі з обох сторін також постійно ворогували. Католицькі часописи накопичували публікації про «агресивність українських осередків, звідки постійно нарощується антипольська пропаганда», про «яругу, яка постійно поглиблюється і поширюється між церквою і костьолом, українським і польським суспільством» [Cieszyński N. Roczniki Katolickie na rok 1933.- S. 544].

Латинський Костьол у своєму ставленні до греко-католицизму не мав єдиної точки зору. Вища ієрархія загалом уникала висловлювань з цього приводу. Це була сфера суджень та оцінок нижчого латинського духовенства, яке в цьому питанні поділялося на два напрями. Одні вважали, що необхідно обмежити сферу впливу греко-католицизму, активно протидіяти політично-націоналістичним тенденціям у Греко-Католицькій церкві, сприяти експансії латинського обряду на цьому терені. Другий напрямок репрезентували передусім єзуїти. Симптоматичною була політична програма, в якій визначалося ставлення до Греко-Католицької церкви й українців у Східній Галичині взагалі. Вона обґрунтовувалася Едвардом Косібовичем – одним із провідних польських єзуїтів. Квінтесенцією цієї програми було намагання об'єднати українських і польських націоналістів на платформі антикомунізму й антирадянських акцій. У ній враховувалися всі наслідки тогочасних польсько-українських стосунків, насамперед, збройний конфлікт 1918-1919 рр. і пізніші контрверсії, зокрема, замах на Перацького, паціфікація трьох східних воєводств, «коли цілі села каралися за злодіяння диверсантів». Постає питання: «Чи можлива після цього співпраця?» І відповідь, яка, по суті, й є програмою польських єзуїтів 20-30-х років: «...на розлогих і життєво важливих територіях проживає 35 мільйонів українського народу. Саме до тих мільйонів необхідно прийти з порядком. І саме тут відкриваються нові та перспективні горизонти для української національної політики. Саме в цьому бачимо шлях до вирішення в нас української проблеми. Тільки треба мати відвагу поставити цю проблему на міжнародний рівень, не наражаючи під удар інтереси й цілісність польського народу. Адже незалежність українського народу – це щось значно вище, ніж чотири з половиною мільйони громадян Речі Посполитої. Адже перед нами велика й багата Наддніпрянська Україна. Польська громадськість не тільки може, а й повинна визнати і підтримати зусилля українського, братнього нам народу до здобуття вільної і могутньої вітчизни. Прагнення до побудови католицької, із Заходом пов'язаної України не повинне досягти свого позитивного рішення без нас і, що найгірше, всупереч нашому бажанню... У перспективі власне цього плану український народ повинен на землі Речі Посполитої тішитися свободою культурного розвитку, щоб

у такий спосіб міг приготуватись до виконання великої національної і католицької місії. Атмосфера щирості й усвідомлення великої і спільної мети повинна з часом зашарувати антагонізми минулого» [Kosibowicz E. Zagadnienie ukraińskie // Przegląd Powszechny.- 1938.- Z. 218.- S. 128-141].

Як вважають сучасні польські дослідники, ця програма польських єзуїтів цілком відповідала східній політиці Ватикану [Див.: Myslek W. Op. cit.- S. 82]. Частково її поділяв й А.Шептицький. Що стосується «унійної акції», чи на Волині в 20-х роках, чи в перспективі в Наддніпрянській Україні, він радив полякам відійти від неї безпосередньо і «якнайшвидше передати її здійснення в руки українців» Цю пропозицію він обнародував на унійному з'їзді в 1936 році [Унійний з'їзд у Львові. Матеріали зібрав і упорядкував о. Володимир Кучабський.- Львів, 1937.- С. 20-21]. Востаннє в міжвоєнний період А.Шептицький виклав свою думку щодо проблем унійної акції на Сході в праці «Християнський Схід» (1939 р.), квінтесенція якої, здається, виражена в наступних словах: «Людство доходить до пізнання правди в більшості випадків довгими окружними шляхами і часто потребує більше часу, щоб присвоїти собі якусь думку... Досвід східний в останніх десятиліттях дає нам підстави зробити песимістичні висновки... Не знаємо ще, який сенс матиме духовно-історичний переворот у філософії і історії, який розпочався після Першої світової війни. Але а ргіогі можемо припускати, що зрозуміння цієї загадки матиме велике значення для унійних зусиль» [Цит. за: Feslak I., Werhum P., Wunderle G. Der christliche. Osten Regierungsburg. Rustet, 1935.- S. 15].

Митрополит А. Шептицький багато разів підкреслював, що «є люди (маючи на увазі польську сторону. – Н.С.), які хотіли б Греко-Католицьку Церкву бачити замкненою в «галицькому загомінку», але Церква ця не дозволить ізолювати її. Зрештою, прийде час, коли багато хто зрозуміє, що без цієї Церкви запровадити на Сході унію неможливо». Митрополит прагнув наблизити до Католицької церкви не тільки православних українців, але також весь Схід, що, звичайно, було понад його сили і можливості, а в деяких випадках навіть шкодило справі зближення двох українських церков.